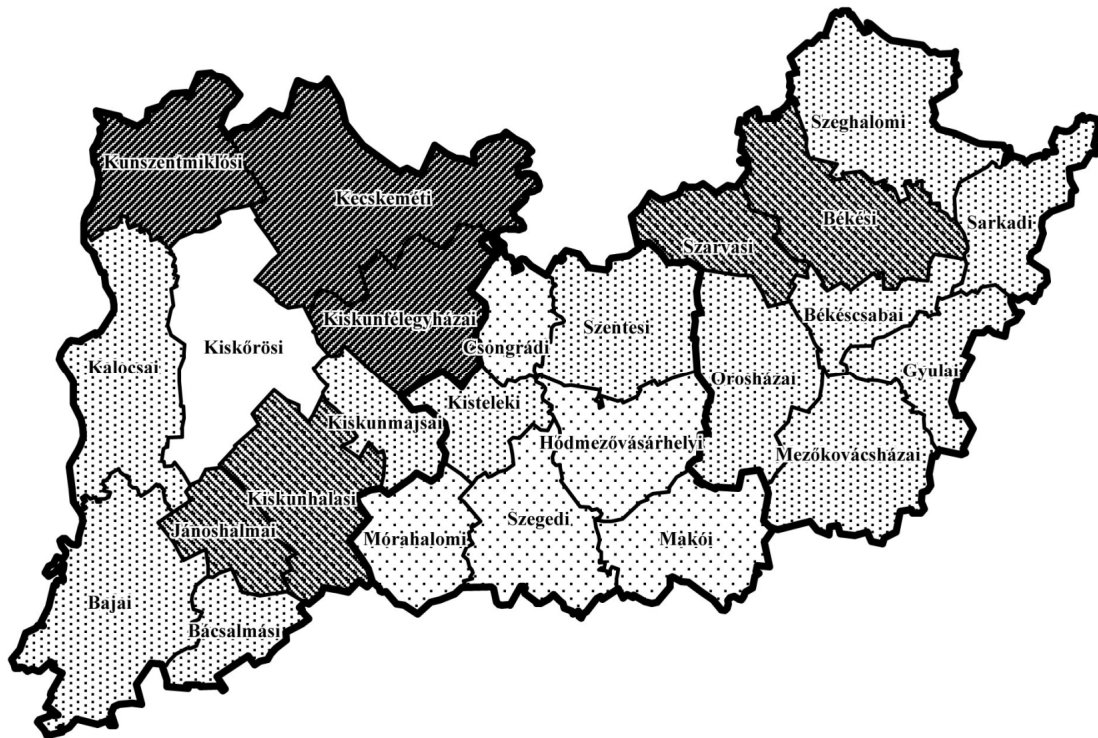

*MTA Regionális Kutatások Központja
Alföldi Tudományos Intézete
Kecskeméti Tudományos Osztálya*

*Bács-Kiskun megye településeinek és kistérségeinek
változó helyzete a Dél-Alföld régióban*

Kutatási megbízás zárójelentése

Témavezető: Dr. Csátori Bálint igazgató

Kecskemét

2004

Készült a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat megbízásából

A kutatás résztvevői:

Dr. Csatári Bálint

geográfus, kandidátus

Kanalas Imre

geográfus, doktorandusz

Tóth Krisztina

közgazdász geográfus

Salánki Szilárd

informatikus

Havasi Béláné

szakasszisztens

Bevezető

Az elmúlt év végén készült el Bács-Kiskun megye területi folyamatait a rendszerváltás kezdete óta követő, értékelő tanulmányunk. Ebben a 2003. decemberében elkészült munkában a megye középtávú változásait elemeztük. Rámutattunk arra, hogy a megye csak nagyon lassan emelkedik ki az 1990-es évek transzformációs válságából, s az élet szinte minden területét az állandó változás, a területi diszharmónia, a társadalmi bizonytalanság jellemzi. A tanulmány külön is értékelte, mélyinterjúk és kistérségi elemzések segítségével, az 1998 őszen elfogadott Bács-Kiskun megyei komplex tervben lefektetett távlatos fejlesztési prioritások megvalósulását, azok mértékét.

A piacgazdaság „erőtéljes” térformáló folyamatai még alig érvényesülnek a megye településhálózatában. E hatások elsősorban a társadalom labilitásának növekedésében – ami inkább egy következmény – írhatók le.

Ugyanakkor a megye és települései igen nagy erőfeszítéseket tesznek/tettek funkcionális felzárkózásuk érdekében, elsősorban tartalékaik felélésével és külső támogatással. Ezek, mint az akkori vizsgálatunk igazolta, általában nem elégségesek egy bővülő/emelkedő társadalmi helyzet eléréséhez, de gyakran még a stabilitás fenntartásához sem.

A következő évek nagy kihívása az lesz, hogy a megyei és a helyi társadalom megújulóképessége „felzárkózzon-e” a funkcionálisan viszonylag kedvező állapotokhoz, vagy ha nem, akkor jelentős funkcióvesztés következhet be.

Az alföldi és a megyei fejlődés motorja is – a korábbi történelmi tapasztalatok alapján – mindig inkább a társadalmi szektor (a vállalkozó készség, a szorgalom, az innovativitás, stb.) volt. Most ez modell kerülhet veszélybe, ha a funkcionálisan viszonylag kedvező területi-települési helyzetre építve nem következik be gazdasági felzárkózás.

Sajnos ehhez ma sokkal kevesebb érdemi tervezési, fejlesztési, beavatkozási eszköz áll rendelkezésére akár a megyének, akár településeknek, mint bármikor korábban.

Ez is indokolná a sok-sok területi – települési koncepció, terv, elképzelés érdemi összehangolását, a területi fejlesztés érdekében való komoly és szakszerű összefogást, a modern, komplex és integrált terület- és vidékfejlesztés európai modelljeinek a bevezetését. Felül kellene vizsgálni, meg kellene újítani a megyei fejlesztési koncepciót, s véglegesíteni kellene a megyei területrendezési tervet, s olyan szakmai tervező fejlesztő szervezet is létre

kellene hozni, amelyik az európai modelleknek megfelelően összehangolja és professzionalizálja a megye tervezési fejlesztési tevékenységeit.

A megyei települések és kistérségek alapellátás-szervező, s elsősorban és értelemszerűen a helyi sajátosságaikra építő, s a felzárkózásukat szolgáló, de inkább lokális célú gazdaság-, infrastruktúra- és társadalomfejlesztő tevékenységeik mellett meg kellene jelennie olyan integrált szemléletet és fejlesztési megközelítéseket igénylő új feladatoknak,

- mint a Homokhátság komplex tájrehabilitációja, vízpótlása,
- egy új tanyaprogram, amely a Duna –Tisza köze integrált vidékfejlesztését helyezheti új pályára,
- egy sajátos város-falu program, amely a kistérségeket is erősítve növelné a lokális, „in situ” tudásra építő, alulról építkező területfejlesztés lehetőségeit,
- egy Duna-mente programra, ami együtt erősíthetné Kalocsa és Baja térségeit,
- vagy egy új határ-menti programra, ami Szerbia felé nyithatna új megoldásokkal.

Ebben a kutatásunkban – a pécsi és budapesti egyetemi kutatóhelyekkel is együttműködve – arra törekedtünk, hogy különböző módszerekkel a lehető legpontosabban feltárjuk Bács-Kiskun megye településeinek és kistérségeinek „változó helyét” a Dél-Alföld régióban.

Arra törekedtünk, hogy a lehető legpontosabban számba vegyük és körültekintően értékeljük a régióban bekövetkezett demográfiai, foglalkoztatási, gazdasági, infrastrukturális és társadalmi változásokat, s megállapítsuk az elmúlt öt évben Bács-Kiskun megye tényleges helyzete hogyan változott.

2. Bács-Kiskun megye településeinek változó helyzete a Dél-Alföld Régióban

Általános bevezető:

A Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyék által alkotott Dél-Alföld Fejlesztési Régió, a maga **18.339 négyzetkilométerével az ország legnagyobb területű NUTS II. régiója**. Az országterület 19,7%-án, 254 településen (4 megyei jogú város, 39 város, 211 község) a magyarországi népesség 13,5 %-a él. **A relatíve ritkán lakott, tipikusan alföldi településszerkezetű régió** népsűrűsége 75 fő/km², 2/3-a az országos átlagnak.

A régió állandóan formálódó, átalakuló településhálózatának eredete nagy részben **mezővárosi – tanyás szerkezetű**. A volt nagyhatárú mezővárosi településrendszer mára **szinte teljesen átalakult**, nagyrészt – az ország teljes településállományához hasonlóan – **homogenizálódott**. A megtelepülés és a fejlődés tekintetében sokféle egyedi, területi, gazdálkodási, és települési formát, határhasználati és a társadalmi sajátosságot felmutató sokszínű mezővárosi-tanyás rendszerek mellett, tőlük eltérő karakterű kisvárosok és sajátos faluhálózatú kistérségi formációik is fellelhetők (Kalocsa és községekké önállósult szállásrendszere, Baja városa és a Felső Bácska nemzetiségi falvai, Közép és Dél-Békés elsősorban nagybirtokokra kiépült falurendszere, Gyula városa) (1. ábra).

A homogenizálódás és a fejlődés települési (elsősorban városi) koncentrációjának általános és országos jellemzői mellett a Dél-Alföld településhálózata az 1950 után kialakított nagyszámú tanyaközség fokozatos és mesterségesen támogatott kiépítésével, sokkal **nagyobb átalakuláson ment át, mint az ország más régiói**.

Az államszocialista terület- és településfejlesztési modell tartós érvényesülése alatt bekövetkezett változások, amelyet a településhálózat-tervezés erősen hierarchizált volta és a megyeszékhelyek (ill. a megyék) hatalmi-politikai súlyának és

sajátos redisztribúciójának érvényesülése jellemzett, nagyrészt egybeestek a megkésett magyar urbanizáció koncentrációs jelenségeivel is. A nagyobb és a kisebb városokban az igényektől gyakran függetlenül „szabványosított” intézményfejlesztés, az ingázás arányainak és területi kiterjedésének növekedése, a jelentős – település, végzettség és kor szerint differenciált, illetve erősen szelektív – migráció, a tömeges városi lakásépítés, mind-mind olyan tartósan érvényesülő és fontos folyamatok voltak az elmúlt évtizedek dél-alföldi településhálózat-fejlődésében, amelyek;

- Összességében és végső fokon egy sajátosan szervesetlen, részben alururbanizált állapotot eredményeztek,
- Esetenként drasztikusan kényszerpályára terelték a településhálózat fejlődését, (pl. tanyafelszámolás)
- A településhierarchia mentén erős differenciálódást hoztak,
- Háttérbe szorították a helyi társadalom milyenségét, a helyi, térségi gazdaság szerepét, az organikus településhálózati együttműködés lehetőségeit.

A rendszerváltás részben erősítette, részben módosította, más esetekben (helyi társadalom lehetőségeinek bővülése, várossá nyilvánítások) „inverz módon” változtatta meg az előző időszak trendjeit.

- A nagyobb és kedvezőbb adottságú városok viszonylag gyorsan alkalmazkodva, sziget- vagy pólus-szerűen váltak a fokozatosan szervesülő gazdasági-társadalmi fejlődés központi gócaivá,
- A települések közötti alap-színvonal differenciák némi mérséklődésével együtt országosan elsősorban a régiók és a kistérségek közötti különbségek növekedtek,
- A piacgazdaságra való áttéréssel megnőtt a helyi társadalom és gazdaság szerepe, különös tekintettel egyfajta innovatív dinamikára, az új fejlesztési lehetőségek adaptációjára,
- A településhálózat egészén belül ismét felerősödtek bizonyos centrum-periféria jelenségek, amelyeket már nem a redisztributív elosztás, hanem a területfejlesztési kiegyenlítő politikával egyelőre alig befolyásolni képes

piacgazdaság, a tőkemozgás, a humán erőforrások, az új települési érdekérvényesítő rendszerben elfoglalt helyzet motivál,

- A korábbi, erős és hierarchizált, településhálózat-fejlesztési rendszer szinte teljesen dezintegrálttá vált,
- Az újraalakuló hierarchiában elfoglalt hely és az ehhez szorosan kapcsolódó infrastrukturális és intézményi ellátottság mellett – és sok esetben már helyett – egyre inkább a jövedelemtermelés lehetőségei, a munkaerő-piaci helyzet, az innovációs és adaptációs képesség, a vállalkozások aktivitása, valamint a befektetők helyzetértékelésen alapuló döntései szabják meg a településhálózat átalakulásnak legújabb tendenciáit.

A Dél-Alföld településállománya országos és regionális összevetésben

Ha nagyságrendi kategóriánként tekintjük át a Dél-Alföld egészének, illetve a régió megyéinek településállományát, akkor annak az ismert kategóriákban **az országos átlagos településméreteket meghaladó jellege mellett kiemelhető a viszonylagos stabilitása is. A legnagyobb változást a rendszerváltás utáni** – s tulajdonképpen a hagyományos és a valódi városi központi szerepkörök szigorú figyelembe vétele nélküli – **várossá nyilvánítások okozták.** A 13 nagyközség várossá nyilvánításával jelentősen csökkent az 5.000 főnél népesebb falvak száma és népességaránya, ugyanakkor **a 10.000 fő alatti kisvárosok népességszáma** – az általános népességfogyásuk ellenére is – majdnem **megháromszorozódott.**

A jóval kisebb számú (7 db) községalakítás pedig az aprófalvak számát és népességarányát növelte meg. (1. táblázat)

Ha a fenti változásoktól „megtisztított” településállomány-nagyságrendi jellemzőket és változásokat tekintjük át, akkor nagyon **mérsékelt aprófalvasodás figyelhető** meg a faluállomány 1000 főnél nem népesebb települései között. A városok esetében jelentősebb mozgások, egyrészt a népességszám csökkenése révén bekövetkezett kategória-váltáshoz (Hódmezővásárhely, Kiskunhalas), másrészt a várossá nyilvánításokhoz köthetők. A települési jogállás változásának köszönhetően

13 településsel növekedett a 10.000 főnél nem népesebb városok száma, míg népességarányuk több mint 2,5-szeresére bővült.

A Dél- Alföld településállományának nagyságrendi viszonyai, illetve annak stabilitása regionális homogenitást tükröz, s – a mainál jelentősebb településfejlesztési forrás-decentralizáció mellett – a regionális fejlesztési elképzelésekben is fontos szintként jelölik ki a települési szintet. **Az országosnál lényegesen nagyobb átlagos méretű dél – alföldi települések ugyanis valószínűsíthetően csak önkormányzati önállóságuk maximális fenntartása mellett fognak részt venni a jövőben a kistérségi, a megyei és a regionális fejlesztési programokban.**

A viszonylag nagyobb településméretekből következnek a településfenntartás-üzemeltetés magasabb költségei is, illetve a ma még átlagosan és **viszonylagosan kedvezőnek tekinthető települési intézményi ellátottság fenntartási konfliktusai.** Ezek egyelőre még alig kényszerítnek ki – az általános területi együttműködésben igen fontos – intézményfenntartó vagy üzemeltető társulásokat. Különösen a kistérségi központ-kisvárosok területellátó intézményi struktúrájának fenntartása okozhat a közeljövőben komoly gondokat, amelyekre éppen a településállomány nagyságrendi viszonyaiból következően komolyan oda kell figyelni.

A Dél-Alföld településállományának belső és más régiókkal összehasonlítható változásai – az országos tendenciákhoz hasonlóan – ellentmondásosak, diszharmonikusak, és sokszínűek.

Az ország összes településére, valamint külön-külön az ország összes városára és falujára, valamint ugyanezen bontásban az alföldi településekre elvégzett sokváltozós faktoranalízis eredményei (amelyek 26 településstatisztikai adat segítségével egyszerre kísérelték meg nyomon követni a településekben lejátszódó új településformáló folyamatok „együttes” hatását) általában azzal az összegezhető eredménnyel jártak, hogy **a teljes, országos településállomány differenciálódása „lefelé”, a negatív tényezők irányába a legerősebb.** A kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzet (a munkanélküliség, a tartós munkanélküliség aránya) az alacsony jövedelemviszonyok általánosan és jellemzően hatnak Budapest és fejlettebb észak- és nyugat-dunántúli térségek kivételével mindenütt. Az is igaz általában, s a Dél-Alföld

esetében ez különösen fontos lehet, **hogy a települések mérete helyett egyre inkább a forgalmi helyzetük, a területi-településhálózati gazdasági és ellátási kapcsolatok kiépítésének lehetőségei határozzák meg a jelen változásokat.**

Azoknak az új – jellemzően „piackonform” – mutatóknak a minősége, megléte vagy hiánya, amelyek a vállalkozások élénkségével, a magasabb iskolai végzettséggel jellemezhető humán erőforrásokkal, vagy a kedvezőbb gépkocsi- ill. telefonellátottsággal hozhatók összefüggésbe, sokkal erősebben differenciálják a településállományt, mint a hagyományos – infrastrukturális vagy intézményellátottsági – tényezők. Ebből az is következik, **hogy a regionális fejlesztésnek mindenképpen törekedni kell a gazdaság élénkítésére, a helyi-térségi erőforrások mobilizálására**, mert ennek hiányában, **a már jelenleg is fennálló ellentmondás a települések eltartó- és ellátóképessége között tovább nő.** A jó egy évtizeddel ezelőtti állapot, amikor az előbbi volt némileg kedvezőbb, most éppen annak fordítottja fedezhető fel a településállományban általában és a Dél-Alföldön is.

A teljes településhálózatra elvégzett faktoranalízis alapján az Alföld egészének elmaradottsága ugyan nyilvánvaló tény (2. ábra), de ha ugyanazokkal a mutatókkal végezzük el a vizsgálatot az Alföld térségére, akkor ezen belül – az országoshoz viszonyított kedvezőtlen helyzete ellenére – már sokkal inkább a progresszív elemek hatása érvényesül. Ennek megfelelően a teljes Dél-alföldi településhálózatnak a pozitív pólus felé való elmozdulását figyelhetjük meg. A vizsgálat **főfaktorában a vállalkozások élénksége, elsősorban a városias-nagyfalvas településszerkezet következtében a még viszonylag kedvezőnek tekinthető humán erőforrások a Dél-Alföldön kifejezetten kedvezőek**, amelyet szintén pozitív módon árnyal az elmúlt évtizedben e vidéken jellemző több forrásból származó családi jövedelmek kedvezően áthúzódó hatása (a kedvezőbb minőségű lakásellátottság, a magasabb gépkocsi arány, vagy a telefon és gázellátottság magas aránya). **A magas, 0,5 feletti faktorpontértékű települések számának aránya kétszerese az alföldi átlagnak**, s a Dél-Alföld régió népességének csaknem 60%-a olyan településekben él (szemben az összalföldi 42%-kal), ahol ezek a viszonylag kedvező településdinamikára utaló mutatók jelen vannak.

A sokváltozós vizsgálatok közismert hibái ellenére is megállapítható, hogy a rendszerváltás után bekövetkezett településformáló folyamatok **a Dél-Alföldön is rendkívül differenciáltak és ellentmondásosak**. Az átmenet, az új struktúra kialakulásának folyamata valószínűsíthetően még több évig fog tartani.

A legfontosabb tanulsága ezen eredményeknek talán az lehet, **hogy a régió településeinek az új viszonyokhoz való alkalmazkodó-képessége – a nagyobb városokat, illetve azok közvetlen vonzáskörzetét kivéve – igen mérsékelt**. Ez az elemzés is igazolta, hogyha a települések és a térségek gazdasági eltartóképessége tovább csökken, akkor nem lesznek képesek fenntartani viszonylag kedvező ellátóképességüket, intézményrendszerüket. A kedvező, progresszív – e mutatókkal mért – együttes változások elsősorban a jó közlekedési feltártságához, a transzverzális forgalmi folyosók mentén fekvő települési központokhoz köthetők.

A falvak általános faktoranalízisében a Dél-Alföld e téren feltárható „faluátalakulási” helyzete kedvezőtlenebb ugyan az országosnál, de kedvezőbb, mint az alföldi falvaké általában.

A városok faktoranalíziséből szintén hasonló következtetések adódnak. A nagy- és közepes méretű Dél-alföldi városok fejlődési dinamikája egyértelműen kedvezőbb az alföldi városokénál, sőt néhány város esetében (Szeged, Kecskemét, Baja, stb.) a fejlettséget kifejező faktorpontjaik értékei elérik vagy meghaladják az országos városi átlagokat.

Ennek egyik fő gerjesztő oka lehet a régió településhálózati csomópontjait képező városok viszonylag kedvező közúti összeköttetése, kölcsönös elérhetősége, a fő forgalmi folyosókhoz való kapcsolódásuk lehetősége, ami meghatározó lehet a régió-koncepció komplementer típusú városhálózat-fejlesztési elveinek alkalmazásában és megvalósításában.

A Dél-Alföld településeinek 40%-a legalább kétszámjegyű országos főútvonal mellett fekszik, s itt koncentrálódik az egész régió népességnek 71,6 %-a. (3. ábra)

E vázlatos – a valóban sokváltozós településformáló folyamatok – országos, illetve alföldi összevetésekből is kitetszik, hogy a Dél-Alföld településállományának, a bennük lejátszódó új településformáló jelenségeknek;

- **van bizonyos térbeli homogenitása, egyveretúsége, az ország, sőt az Alföld más területeitől való eltérő jellege**, ami a regionális fejlesztéseknél előnyös lehet,
- **a települési változások dinamikus elemeinek megjelenése bizonyítottan tetten érhető, elsősorban a városokban és közvetlen vonzáskörzeteikben,**
- **a települési változásokban meghatározó szerep jut a közlekedési feltártságnak, az elérhetőségnek,**
- **a településekben lejátszódó változások sok diszharmóniát, belső feszültséget tükröznek**, melyek megoldatlansága akadályozhatja – akár a települési autonómia túlhangsúlyozásával is – a térségi együttműködéseket, minden jelenlegi területfejlesztési szinten.

A három dél-alföldi megye településhálózatának régió belüli összehasonlítása

Ehhez a településállomány mai, régió belüli állapotát megközelítő minősítő helyzetelemzéshez a KSH 1990-es és 2001-es népszámlálási adatait, valamint a TSTAR 1990-2002-es hivatalos területi, illetve településstatistikai adatbázisait használtuk fel.

A minősítés elve, rendszere és módszere hasonló ahhoz, mint amelynek alapján – a besorolást településekre alkalmazva – a három dél-alföldi megye területfejlesztési koncepcióinak helyzetelemző településminősítéseit elkészítettük. A számításokat, éppen **a belső, regionális összehasonlíthatóság** követelményének kielégítése céljából, minden mutató **tekintetében a dél-alföldi átlaghoz viszonyítottuk.**

A demográfiai, munkaerő-piaci, gazdasági, infrastrukturális, humán és egyéb mutatókat (utóbbiak között, pl. iskolai végzettség, a lakásépítés üteme 1990-2001 közötti időszakra) **minden egyes településre kiszámítottuk.** Utána minden egyes elemi mutatót a dél-alföldi átlagokhoz viszonyítva 1-5-ig – a régió-átlagból kiindulva, öt egyenlő osztályközt képezve – a településekre kiszámítottunk, majd minden települést minősítettünk ezekkel az osztályzatokkal. Az egyes mutatócsoportok települési átlagai adták az adott település (demográfia, munkaerő-piaci stb.)

helyzetének minősítését, az ábrákon követhető igen fejlett (igen kedvező), fejlett, átlagos, stb. besorolásokat.

Így lehetővé vált Bács-Kiskun megye településállományának a Dél-Alföldi Régió, azon belül az egyes megyék településeire történő területi és időbeli változásainak összehasonlítása.

A dél-alföldi megyék településeinek demográfiai helyzete (melyet a népsűrűség, a vándorlás, a népességszám-változás 1990-2001, a vitalitási index és a 60 év fölöttiek arányának együttes hatásaként határoztunk meg) **viszonylag stabil**. (4. ábra) Miután az ország egészének népessége fogy, már a stagnálás, vagy a mérsékelt ütemű fogyás is kedvezőnek ítélnél. Az elmúlt évtized legkedvezőbb demográfiai folyamatai Szeged agglomerációs övezetéhez, valamint – Bács-Kiskun megyében – a felső-kiskunsági, Kecskemét környéki és a halasi térségekhez köthetők. A demográfiai helyzet területi–települési képe erős városi és városkörnyéki polarizációt mutat. A városoktól távolabbi tanyás települések, illetve térségek, a Kalocsa környéki aprófalvas települések, s különösen Bács-Kiskun déli, dél-keleti, illetve Észak- és Dél-Békés határmenti területeinek lényegében évtizedek óta tartó lassú demográfiai eróziója folytatódik, s fokozott figyelmet érdemelnek a fenntartható vidékfejlesztés regionális programjainak célterületeként.

A Dél-Alföld településeinek **gazdasági minősítési térképe nemcsak a városok kiemelkedő szerepét, hanem a forgalmi folyosók kedvező hatásait is jelzi**. A gazdasági szervezetek 1000 lakosra jutó száma, a vállalkozások számának növekedése, az egyéni vállalkozások sűrűsége és az adózott nettó jövedelem alapján megrajzolt minősítési kép is arra utal, hogy e tekintetben **még erősebb a már demográfiai tekintetben is lemaradó térségek periferizálódása**. (5. ábra) Ugyanakkor a mezőgazdasági egyéni (s nem kis részben kényszer) vállalkozások aránya tekintetében több tanyás település viszonylag kedvező besorolású lett, de igazán csak nagyvárosok környékén – más ágazatokkal együtt megjelenve – növelik területi jellegűvé a gazdasági megtartóképességet.

Az egyéni vállalkozási kedv országosan is számottevő dél-alföldi aránya kedvező lehetőségeket kínálhat a régió beszállítói jellegű gazdaságfejlesztéséhez akkor, ha a területi adottságokra épít, s a lényegesen lecsökkent ingázás újraélesztésével is számol. Ebből a szempontból a legkedvezőbb helyzetű térségek

Bács-Kiskun megye északi részén, az M5-ös autópálya tengelyében, valamint Gyomaendrőd – Békéscsaba – Lökösháza forgalmi folyosó mentén, illetve Békéscsaba – Gyula térségében húzódnak.

Érdekes jelenség, hogy a 2001-es *foglalkozási szerkezet* és az azóta stabilan meglévő *munkanélküliség* alig mutat releváns összefüggést a gazdaság fenti minősítő mutatóival. Vagyis **a helyi gazdasági vállalkozások mérete és a tömeges foglalkoztatásban játszott szerepe kicsi, s még esetleges prosperitásuk sem jár egyelőre nagyobb foglalkoztatás-bővítéssel, területi dinamizáló hatásuk pedig talán még csekélyebb.** (6. ábra, 7. ábra)

A települési infrastruktúra minősítése még kiegyenlítettebb képet ad (felhasznált mutatók: közüzemi ivóvíz ellátottság, csatornázottság, gázhálózatba kötött lakások aránya, telefonellátottság, kiskereskedelmi boltok sűrűsége). Már **az 1980-as évektől kezdődően, fokozatosan következett be az alap-infrastrukturális ellátás területi kiegyenlítődése**, amely a rendszerváltás után még nagyobb mértéket öltött, lényegében függetlenül a települések demográfiai vagy gazdasági helyzetétől, vagy akár jövedelemtermelő képességétől. **E tekintetben a tanyás települések helyzete egyértelműen a legkedvezőtlenebb, mintegy megnövelve a „belső” perifériák méreteit, ugyanakkor bizonyos fejlett települési alpinfrastrukturájú térségekben (Kalocsa és térsége, Csongrád, Szentes, Szeghalom) a viszonylag jó infrastrukturális adottságok közvetett gazdaságfejlesztő hatásai minimálisak.** Valószínű, hogy e téren elsősorban a modern, a településhálózati léptékű közlekedési és kommunikációs infrastruktúra hatásai lesznek a döntőek a jövő fejlődését illetően. (8. ábra)

Végül az utolsó *speciális mutatócsoporttal* (a lakásépítés dinamikája, az átlagos iskolai végzettség, a külterületi népesség aránya) néhány olyan – a dél alföldi településekre igen jellemző, azok differenciált fejlődését bemutató – adatsort vizsgáltunk, amelyek az általánosan összesített minősítést talán a legjobban árnyalták. A lakásépítés dinamikája az évtized elejétől 1997-ig csak és kizárólag 4 szuburbán településben (Kecskemét - Ballószög, Helvécia, Szeged - Domaszék, Zsombó) volt 10 % feletti, az ezt követő években a lakásépítések száma azonban jelentősen növekedett, így 1990-2001 között az újonnan épült lakások aránya már 14 településen haladta meg

az említett 10%-ot. Érdemes kiemelni, hogy a lakásépítések dinamikája továbbra is a nagyvárosok, így Kecskemét és Szeged szűkebb vonzáskörzetében (Jakabszállás, Felsőlajos, Újszentiván, Deszk, Sándorfalva, Szatymaz), valamint Bács-Kiskun megye középvárosainak (Baja, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsa) szomszédságában elhelyezkedő községekben (Kunszállás, Pirtó, Érsekcsanád, Szank) volt jelentős. (9. ábra)

A legmagasabb iskolai végzettséggel bíró települések: Szeged, Békéscsaba, Baja, Kecskemét, Gyula, Szarvas, Kalocsa, Hódmezővásárhely, Orosháza, illetve Szentes voltak, mintegy **kijelölve azt város csoportot a Dél-Alföldön, ahol társadalmi megújulóképesség a népesség iskolai végzettsége alapján valós és igen fontos alapadottságként vehető figyelembe.**

Ugyanakkor a külterületi népesség magas arányával jellemezhető Homokhátsági és Tisza-menti területeken – akár Uniós pénzeszközök megpályázásával is – számos társadalmi, szociális, oktatási és foglalkoztatási intézkedésre lenne szükség a térségre jellemző tanyavilág kulturális, gazdálkodási és tájlesztési értékeinek megőrzése, valamint népességmegtartó képességük növelése érdekében.

A települések **összevont fejlettségét** kifejező minősítő térkép leginkább ezek által az új dinamikát, új fejlesztési potenciálokat feltételező mutatók által a legjobban meghatározottak. Az összevont mutatók alapján a régió belül általánosan fejlettnak tekinthető települések száma – a többi részmutatóval összevetve – a legalacsonyabb.

Ennek ellenére a Dél-Alföld Fejlesztési Régió valamennyi kistérségben található – a régió belső átlagánál – relatíve fejlettebb (kis) városi központ. **Területi kisugárzó, ellátó, fejlesztő hatásuk viszont a meghatározónak tűnő méretükön kívül attól függ, hogy vonzáskörzetük településeivel együtt kapcsolódnak-e valamilyen közlekedési-fejlesztési folyosóhoz.** Ekkor fejlesztő, illetve a periferezálódást mérséklő hatásaik „együttesen is” kisugároznak a környezetükre, ellenkező esetben csak „szigetszerűen” emelkednek ki a kistérségük alacsony színvonalú települései közül. (10. ábra)

Mindhárom megyében számottevő a belső perifériát képező tanyás – agrár falvak által elfoglalt terület aránya, ami fokozott figyelmet érdemel a fenntartható vidékfejlesztés e régióra szóló speciális fejlesztési programjainak kidolgozásában.

Bács-Kiskun megye településhálózatának képe

A Dél-Alföld legnagyobb területű (8.445 km²) és legnépesebb (544.116 fő) megyéjének településhálózatát az eltérő természeti viszonyok, a sajátos történelmi fejlődés, a gazdálkodási jellemzők és az infrastrukturális fejlesztések együttesen alakították.

Bács-Kiskun megye *településhálózatát* ezek a fontos elemek máig ható nyomokat hagytak, így a településstruktúra, – az egyes települések nagysága, morfológiája és funkcionális jellege – a megyén belül igen változatos képet mutat. A Homokhátság jellegzetes ritka szövetű mezővárosi-tanyás rendszere mellett megtalálhatjuk a Duna völgyére jellemző, apró települések sűrű hálózatából álló – volt uradalmi falvak – rendszerét, illetve a Bácskai löszhát „szabályos” településstruktúráját, mely a tudatos betelepítés következtében a természeti viszonyokat figyelembe véve alakult ki.

A megye településhálózatának módosulása, fejlődése az elmúlt évtizedekben a Dél-Alföldre fentebb már általánosan megfogalmazott jellemzőket hordozta. A rendszerváltást követő bő egy évtizedben további lassú átalakulásnak lehettünk tanúi, amely leginkább **a 10.000 fő alatti városok számának gyarapodásában** (1990 és 2003 között, 7 település kapta meg a városi rangot) és a különböző okokból (településszétválás, megyéhez csatlakozás és népességfogyás) bekövetkező – **1000 fő alatti – kis- és aprófalvak számának és népességarányának növekedésében érhető tetten**. Jelentősen változott a városi népesség aránya is (63,4%), amely ugyan nem éri el a Dél-Alföld átlagát (67,7%), de az 1990-es értékhez képest (52,7%) több mint 10%-pontos növekedést jelent.

A változások következtében napjainkban a Bács-Kiskun megyei településhálózat 119 elemet számlál, melyből 1 megyei jogú város (Kecskemét), 17 egyéb városi jogállással, – s valamilyen tekintetben „központi szerepkörrel” – míg 101 település községi státusszal rendelkezik. A 119 települést 10 statisztikai kistérségbe (NUTS IV. szint) osztották, amely a jelenlegi vizsgálatainknak is fontos szintjét képviselik. (11. ábra)

A *települések népességnagyság szerinti csoportjainak* vizsgálatából megállapítható, hogy a megye átlagos településmérete az országos értékeket

meghaladja, s a **dél-alföldi átlaghoz képest viszonylag nagyok a települések népességnagyság-kategóriáin belüli változások.**

A legszembetűnőbb eltéréseket az 1990-es értékekhez képest – a városok esetében – a 10.000 fő alatti települések népességszámának megnégyszereződése (a várossá nyilvánításoknak köszönhetően) és a 30.000-49.999 fő közötti kategória népességszámának 1/3-os csökkenése (Kiskunhalas népességfogyása miatt bekövetkező átsorolódása) jelentette. A községek tekintetében az aprófalvasodás jelei mutatkoztak az elmúlt bő tíz évben, amely jól látható egyrészt a községek népességfogyásában, másrészt az 1000, illetve 500 fő alatti települések számának és népességarányának jelentős növekedésében. (2. táblázat)

A települési szinten elvégzett **demográfiai vizsgálatok** (lakónépesség változása, vándorlási különbözet, vitalitási index, 60 év feletti aránya) **alapján megállapítható, hogy a két legutóbbi népszámlálás (1990-2001) között a megye egészének helyzete** az országos és a dél-alföldi adatokhoz képest **kedvezőbben alakult.** Az elmúlt bő egy évtizedben Bács-Kiskun megyében ugyan csökkent a népességszám (mintegy 20.000 fővel), **de a települések 1/3-ában (41 településen) mégis növekedést regisztrálhattunk.** Ezek a növekvő népességszámú települések leginkább a városok, valamint a közvetlen szomszédságukban elhelyezkedő falvak, melyek a megye belső és periférikus területeiről – jelentős szívóhatást gyakorolva – vonzzák magukhoz az embereket.

A legdinamikusabb bővülést a Kecskemét-környéki településeken (Ballószög 37%, Helvécia 27%, Felsőlajos 15%), valamint Dunaegyházán (13%) és Hartán (11%) figyelhettük meg. Ezen települések mindegyikére jellemző, hogy **a lakónépesség növekedése döntő részben a bevándorlásnak köszönhető.** Ezt a folyamatot sok esetben a felkínált beépíthető telkek, a kedvező telekárak, a gazdálkodási lehetőségek és a vonzó települési környezet, valamint Ballószög és Helvécia esetében a nagyváros közelsége is elősegítette. A bevándorlás nem csak a népességszámot növelte, hanem a korstruktúrát is kedvezően befolyásolta, amit jól tükröz a vitalitási index is. A vándorlási és a vitalitási index értékeinek egybeesése pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a népesség mozgásában elsősorban **a fiatalabb korosztályok** aktivitása kiemelkedő, akik **meghatározó dinamizáló hatást tudnak kifejteni a befogadó térségekben.**

Az adatok alapján megállapítható, hogy az **előnyösebb demográfiai helyzetű területek elsősorban a kedvezőbb érvényesülési- és életfeltételeket, valamint fejlődési potenciált kínáló városi térségekben találhatók.** Ezzel szemben a kiürülő és egyre öregedő népességgel jellemezhető területek, a tanyás, illetve aprófalvas belső perifériák mentén, az izsák-orgoványi térségben, a Duna-völgyében, a Homokhátság déli részén és a bácskai területeken találhatók. (4. ábra)

Bács-Kiskun megye *gazdasági teljesítménye* a kilencvenes évek közepe óta érdemben – önmagához és a Dél-Alföld átlagához képest is – fejlődött. Növekedett a működő vállalkozások száma, a beruházások és a külföldi tőke nagysága, a bruttó hazai termék (GDP), valamint az egy adófizetőre jutó nettó jövedelem is megduplázódott 1996 és 2001 között. (3. táblázat)

Bár ez a gazdasági fejlődés nem minden települést és kistérséget érintett egyformán. A területi különbségeket jól mutatja, hogy az 1000 lakosra jutó vállalkozások száma a Bácsalmási (41) és a Kecskeméti (91) kistérség között több mint kétszeres. A személyi jövedelemadó egy lakosra jutó értéke a kecskeméti kistérségben (104.273 Ft) mintegy 2,5-szerese a kiskőrösi értéknek (41.935 Ft). Ezeket az értékeket – miután a statisztika csak a bevallott jövedelmekről tud számot adni, nem pedig a valós jövedelmekről, ezért – természetesen kellő kritikával kell kezelni.

A települési szinten elvégzett gazdasági mutatók minősítési értékei alapján megállapítható, hogy **a legkedvezőbb fejlődési lehetőségeket a kedvező forgalmi helyzetben lévő, s jelentősebb népességszámmal bíró települések és térségek tudták kiaknázni.** (5. ábra)

Egy-egy mutató esetében (pl. 1000 lakosra jutó egyéni vállalkozók száma) azonban megfigyelhető, hogy a kevésbé fejlett területek is kedvező értékekkel rendelkeznek. Az esetek többségében azonban azt is látnunk kell, hogy a vállalkozások az alacsonyabb bruttó hozzáadott értéket termelő mezőgazdasági, kézművesipari, illetve kiskereskedelmi és lakossági szolgáltatási szektorban jöttek létre – jelentős részben kényszervállalkozásként – ezért ezen tevékenységek térségi dinamizáló hatása ma még nagyon csekély. **Továbbra is meglehetősen szűk keresztmetszetű a** – nagyobb hozzáadott értékű feldolgozóipari tevékenységgel és magas színvonalú üzleti szolgáltatásokkal foglalkozó – **kis- és középvállalkozói szektor, melynek támogatása alapjaiban határozhatja meg a megye jövőbeli**

versenyképességét és a beszállítói tevékenységen keresztül a megye gazdaságának Uniós- és világgazdaságba történő integrálódását.

Ennek a folyamatnak a megvalósításához elengedhetetlenül szükséges a *foglalkoztatási szint* emelése, a *foglalkozási szerkezet* átalakulása/átalakítása, továbbá a *munkanélküliség* – egyes térségekben még napjainkban is – magas szintjének mérséklése.

A foglalkoztatási szint emelése nem könnyű feladat. Az alacsony fizetések, a magas munkaadói terhek és a munkahelyek számának a szükségéstől elmaradó mértéke együttesen nagyban akadályozzák az inaktív rétegek, a munkanélküliek, vagy **éppen a fekete és szürke gazdaságban dolgozók foglalkoztatási piacra történő be-, illetve visszakerülését.**

Ennek megoldására a kormányzati adópolitikába történő beavatkozás mellett, megyei és régiós szinten komplex gazdaságfejlesztési programokra, nagyon erős területi lobby tevékenységre, jelentős közlekedési infrastruktúra-fejlesztésre, az üzleti szolgáltatási színvonal javítására, valamint a szakképzési rendszer piaci igényeknek megfelelő átalakítására lenne szükség.

Nagyon fontos a működő tőke vonzása és a területi versenyképesség szempontjából a foglalkozási szerkezet összetétele. Ennek átalakulása a megyében az elmúlt évtizedben folyamatosan ment végbe. Az 1990-es és a 2001-es népszámlálások között a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 48%-ról 23,8%-ra, az iparban 23,7%-ról 32,4%-ra, míg a terciér szektorban 28,3%-ról 43,8%-ra módosult. Az adatok alapján látható, hogy a foglalkozási szerkezet a fejlett térségek mutatóihoz ugyan közelített, de attól még jelentősen eltér.

A fejlett területekhez képest nagyon magas a mezőgazdaság területén foglalkoztatottak aránya, amely azonban – a termőterületek kivonásával és a piaci verseny következtében a mezőgazdaságban megfigyelhető koncentrációs folyamatok, valamint technikai-technológiai fejlesztéseknek köszönhetően – a közeljövőben valószínűleg tovább fog csökkenni.

Rendkívül alacsony viszont a szolgáltatások területén dolgozók száma. Ezen belül is, a magas szintű üzleti, pénzügyi szolgáltatások, továbbá a kvaterner (K+F, telematika, média) szektorban dolgozók aránya marad el a kívánatostól, amely a közeljövőben jelentős gátja lehet a megye további gazdasági fejlődésének. **Már napjainkban is feszítő kérdés a jól képzett és megfelelő számban rendelkezésre**

álló munkaerő biztosítása. Ennek érdekében a lehető leggyorsabban **megoldást kell találni többek között a mezőgazdaság területén található jelentős munkaerő-tartalékok kiaknázására, a fiatal, jól képzett munkaerő helyben tartására, a jövőbeli piaci igények felmérésére és ennek megfelelő szakképzési, átképzési stratégia és –rendszer kialakítására, amely a jövőbeli fejlődésének meghatározó bázisát és motorját képezheti.**

Bács-Kiskun megye legkedvezőtlenebb foglalkozási szerkezettel rendelkező területei a fő közlekedési utaktól távol eső belső periférikus térségekben (Bugac, Kalocsai-sárköz északi része, az Illancs területe, Dél-Bácska) található, ahol 18 településen még ma is 40% fölötti a mezőgazdasági aktív keresők aránya. Ezeken a területeken a közeljövőben számítani kell foglalkoztatási nehézségekre, szociális problémákra melyek kezelésére már napjainkban fel kell készülni.(6. ábra)

A gazdaság, az életkörülmények és a szociális fejlesztések szempontjából, fontos problémát jelent a munkanélküliség is. Ez ugyan nem öltött olyan méreteket a kilencvenes évek első felében, mint az ipari megyékben, de több településen (Bácsszőlős 11,1%, Bácsszentgyörgy 10,8%, Csikéria 9,7%, stb.) még 1997-ben is igen magas – a megyei érték mintegy kétszerese – volt a munkanélküliség aránya a népességen belül. További problémát jelentett a munkanélküliség elhúzódása, hiszen a tartósan munkanélküliek aránya megyei szinten 50%-os, míg egyes településeken (Lajosmizse 71,3%, Ordas 70,9%, Nemesnádudvar 69,8%, Madaras 69,6%) 70% körüli, vagy azt meghaladó mértékű volt.

A gazdasági élénkülés visszafogottságát jól jelzi, hogy 2001-re ezek a mutatók nem sokat változtak a megyében. A munkanélküliség aránya ugyan 4,1%-ra mérséklődött, azonban több településen (Bácsszőlős 8,2%, Csikéria 8,1%, Géderlak 8,1%) megmaradt a viszonylag nagyarányú munkanélküliség. A tartósan munkanélküliek magas megyei aránya (48,4%) is alig csökkent, míg települési szinten a helyzet alig javult, sőt egyes településeken (Bácsszőlős 75%, Gara 72,7%, Zsana 71,4%) még az előző időszak értékeihez képest is tovább romlott. Az öt munkanélküliségi mutatóból (munkanélküliségi arány, tartós munkanélküliség, 8 általánost sem végzett munkanélküliek, jövedelempótló támogatásban részesülők, valamint a munkanélküliek és inaktívak aránya az aktív népességhez) összeállított minősítési térkép alapján a munkanélküliséggel leginkább sújtott területek a demográfiai és foglalkoztatási problémákkal jellemezhető területekkel részben

egybeesnek, ugyanakkor érdemes megfigyelni, hogy a munkanélküliség alig mutat releváns összefüggést a gazdaság fenti minősítő mutatóival. (7. ábra) Ez arra utal, hogy **a helyi gazdasági vállalkozások mérete és a tömeges foglalkoztatásban játszott szerepe ma még kicsi, s az esetleges beruházásaik sem járnak – egyelőre – nagyobb foglalkoztatás-bővítéssel, így területi dinamizáló hatásuk nem meghatározó.**

A gazdaság fejlődéséhez, a népesség helyben tartásához és a területi versenyképesség megőrzéséhez elengedhetetlen az infrastrukturális hálózatok fejlesztése is. A kilencvenes évek folyamán a lakossági ellátást szolgáló infrastruktúra elemek és hálózatok folyamatos kiépítésének lehettünk szemtanúi. Jelentősen bővült az ivóvíz hálózat, a gázhálózat, valamint előrelépés következett be a közüzemi csatornahálózat kiépítése terén is.

Számottevő fejlődésen ment keresztül a telekommunikációs hálózat, így a koncessziós távközlési szolgáltatók (Emitel, MATÁV) már 2000-ben minden lakossági igényt azonnal ki tudtak elégíteni, tehát a távközlés területén kialakult a kínálati piac. **Javult a kiskereskedelmi ellátottság is, melyet jól jelez, hogy az 1000 főre jutó kiskereskedelmi üzletek száma 1991 és 2002 között több mint 60%-kal bővült.** A beruházásoknak köszönhetően a megyében az elmúlt évtized folyamán, kistérségi szinten csökkentek az ellátottságbeli különbségek. Különösen a városi és a városkörnyéki területeknek sikerült számos infrastrukturális beruházást megvalósítaniuk, ami jól látszik a minősítési térképen is. (8. ábra)

A térkép alapján megállapítható, hogy a magas külterületi népességgel jellemezhető tanyás térségekben továbbra is jelentős az infrastrukturális lemaradás. Különösen a csatornázottság, a vízöblítéses WC-k eloszlásában, valamint a gázhálózatra kötött lakások arányában találtunk jelentős szórásokat.

A vizsgált elemeken kívül ki kell még emelnünk a közlekedési és infokommunikációs hálózatok fontosságát, melyek fejlesztése a közeljövő kiemelt feladatai közé kell, hogy tartozzanak. Ezek az infrastrukturális elemek ugyanis nem csak a gazdaság további lehetőségeit, hanem az eddig elszigetelt térségek kommunikációs kapcsolatainak fejlődését, valamint szinergikus hatásaiknak köszönhetően a hagyományos infrastruktúra elemek fejlesztését is magukkal hozhatják.

A vizsgálat során *egyéb speciális mutatók* bevonását is fontosnak tartottuk az elemzésbe. Ezek a mutatók (*épített lakások aránya, külterületi népesség aránya, átlagos iskolai végzettség*) egyrészt jelentősen differenciálják a térségi fejlődést, másrészt olyan elemeket (folyamatokat, adottságokat) jelenítenek meg, melyek utalnak a térség fejlődési dinamikájára (lakásépítés), komplex megoldást igénylő térségi, társadalmi, szociális problémákra (külterületi népesség), illetve a megye további fejlődési zálogára, új dinamizáló erők meglétére (iskolázottság). (9. ábra)

A gazdaság lassú fejlődését, a lakosság javuló életkörülményeit és a mindenkori kormányzat lakásépítési politikájának kedvező változását jól mutatja, hogy az 1990-es évek első kétharmadához képest jelentősen nőtt az épített lakások száma.

Míg 1990 és 1997 között mindössze két olyan települést találtunk (Ballószög 13,8%, Helvécia 10,3%), ahol 10% felett volt az újonnan épített lakások aránya, addig 1990 és 2001 között már nyolc településen (Helvécia 19,5%, Ballószög 15,2%, Felsőlajos 13,8%, Jakabszállás 11,8%, Érsekcsanád 11,6%, Pirtó 11,2%, Kunszállás 10,7%, Szank 10,6%) mérhettünk magasabb értéket. A felsorolásból látható, hogy a kiemelkedő lakásépítési dinamikát mutató települések nagyobb városok (Kecskemét, Baja, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas) közelében találhatók. Az átlagosnál magasabb építési aktivitás meghatározó mértékben a városokból – szociális, gazdasági-vállalkozási, vagy egyéb okból – kiköltöző embereknek köszönhető, akiknek vonzó volt a városnál lényegesen olcsóbb építési telek, az alacsonyabb fenntartási költségek, gazdasági lehetőségek, illetve a kellemesebb lakókörnyezet.

A külterületi népesség egyes területeken meghatározóan magas aránya sem magyarázható kizárólag a hagyományos gazdálkodási funkcióval. Az átalakuló tanyák, s a bennük zajló élet, napjainkban egy komplex jelenség-együttest tár elénk. **A tanyák nem csak a hagyományos gazdálkodási tevékenységek egyik formájaként, hanem manapság már második otthonokként, a falusi-, öko- és kulturális turizmus fontos láncszemeként, valamint a társadalom peremére szorult csoportok lakóhelyeként is funkcionál.**

A leginkább tanyás térségek a megye középső és keleti részén, ezen belül is leginkább a homokhátság területén helyezkednek el. A külterületi népesség aránya hét településen (Fülöpjakab 66%, Petőfiszállás 63,5%, Kéleshalom 59,8%, Bácsszőlős 53,7%, Helvécia 53,6%, Zsana 52,1%, Imrehegy 51,3%) haladja meg az 50%-ot. A

tanyák vizsgálata nem csak a bennük lezajló társadalmi-szociológiai folyamatok miatt fontos, hanem a napjainkban is zajló funkcionális átalakulási folyamatai, gazdálkodási, kulturális és tájesztétikai értékei miatt is, melyek szervesen hozzá tartoznak Bács-Kiskun megye kulturális örökségéhez. Ismét szükség lenne önálló, átgondolt megyei tanyapolitikára.

Mint ahogy a tanyák vizsgálata, úgy az iskolázottság áttekintése is nagyon fontos a megye további fejlődése szempontjából. A tanulás felértékelődésével és a továbbtanulók számának jelentős növekedésének köszönhetően az 1990-es 6,6-es megyei átlagos elvégzett osztályszámhoz képest 2001-re az átlagos iskolai végzettség 8,5-re növekedett. Jelentősen bővült a megyében 1990 és 2003 között a szakiskolai (24-ről 31-re), a szakközépiskolai (24-ről 44-re) és a gimnáziumi (16-ről 31-re) iskolák, illetve más oktatási feladat-ellátási helyek száma.

Kedvező folyamatként értékelhető, hogy ebben az időszakban a felsőoktatási intézmények (6-ről 8-ra) és karok (6-ről 11-re) száma is bővült, a hallgatói létszám pedig az 1990-es érték közel 4-szeresére (8951 fő) növekedett napjainkra. Az elért eredmények ellenére **a megye oktatási rendszere komoly kihívások előtt áll. A kor követelményeinek, valamint a munkaerőpiac kívánalmainak megfelelően korszerűsíteni kell a szakképzési és felsőoktatási hálózatot.**

A szakképzésben nagyobb hangsúlyt kell fektetni a készségek, képességek fejlesztésére, a gyakorlati ismeretek bővítésére, míg a felsőoktatásnak a Bolognai-folyamatnak megfelelően sokkal rugalmasabbnak, átjárhatóbbnak, továbbá – a felsőoktatásban is kialakuló versenyhelyzet és piaci kívánalmak miatt – hatékonyabbnak kell lennie. Ennek megteremtésében kiemelt feladatuk lesz a megye legnagyobb oktatási centrumainak (Kecskemét, Baja, Kalocsa, Kiskunfélegyháza) és felelős döntéshozóinak.

A fentebb jelzett mutatók összevont vizsgálatából kiderült, hogy – ha csak kismértékben is, de – javult **a Dél-alföldi régión belül a megye és azon belül hat kistérségének általános fejlettségi pozíciója.** (minősítési térképek)

A megyén belül tízből három kistérséget (bácsalmási, jánoshalmi, kiskunmajsai) nem számítva, minden térségben található legalább egy olyan – a megyei átlaghoz képest – kiemelkedő fejlettségű települési központot, amely a megye településhálózatának és gazdasági teljesítményének alakításában fontos szerepet tölt be.

A legtöbb kiemelkedő fejlettségű települést (szám szerint ötöt) a kecskeméti kistérségben találtuk, míg a legkedvezőtlenebb adottságokkal rendelkező településhálózattal a bácsalmási kistérség rendelkezett.

Az egyes települések területi kisugárzó hatása az alapvetőnek tűnő méretükön kívül leginkább gazdasági erejüktől és az ellátó hálózatuk (szolgáltatás, kereskedelem, hivatali funkciók) kiépítettségétől függ.

A kedvező adottságú térségek területi megjelenése a megye kapcsolatait meghatározó közlekedési folyosókhoz kötődik. Várhatóan a jövőben is ezek lesznek azok a területek, melyek mentén az új innovációk, a gazdasági beruházások leginkább megvalósulnak.

A belső perifériát képező tanyás – agrár falvak, valamint a határ menti térségek sorsát, leginkább a területfejlesztési politika irányultsága, vidékfejlesztési elkötelezettsége, speciális fejlesztési programjainak kialakítása és következetes megvalósítása, illetve a helyi társadalom és térségi-települési döntéshozók aktivitása fogja meghatározni.

Bács-Kiskun megye településhálózatának jövőképe

A megye településhálózatának, területfejlesztési szempontból kulcsfontosságú fejlődésére – részben az összalföldi változásoktól részben eltérő és az országos változásokhoz való hasonlóság alapján – vélhetően ugyanazok az alternatívák adhatók meg, melyeket Egyedi György adott meg 1996-ban megjelent könyvében.¹

Az erős koncentrációval számoló első fejlődési forgatókönyv szerint Bács-Kiskun megyében, a megyeszékhely, Kecskemét gyors és a regionális központokhoz felzárkózó fejlődése mellett, a többi város és a vidékük fejlődése stagnálna, rosszabb esetben visszaesne. Ebben az esetben a terület egészének fejlődése erősen polarizált maradna, aminek jelei a közelmúlt adatai alapján kétségtelenül fellelhetők.

Bács-Kiskun megye településállománya számára valószínűsíthetően a második – a közepesen koncentrált – fejlesztési alternatíva követése valószínűsíthető. Ez a

¹ Egyedi György: Regionális folyamatok Magyarországon, Bp., 1996. Pp. 48-58.

viszonylag kedvező megoldás – a tudatos fejlesztési politika és a gazdasági növekedés folyamatos fennmaradása mellett – nemcsak a nagyobb, de a közepes, sőt a fejlettebb kisvárosokat is elérné, felértékelné a közlekedési folyosók mentén elhelyezkedő településeket (Kiskunfélegyháza, Lajosmizse, Solt, Kiskőrös), valamint a határmenti, közvetítő „kapuvárosok” szerepét (Baja, Tompa, Kelebia). A kedvező városfejlődési trendek – megfelelő koordinációval – kisugározhatnának a kistérségekbe is.

A települések karakteres arculatának kialakításában jelentős szerepet játszhatnak a meglévő (természeti, gazdálkodási, kulturális, stb.) adottságok is, mely dinamizáló erőként hathatnak. Kalocsán a hagyományos mezőgazdasági termékek (pl. paprika) a kulturális értékek és a kézműves hagyományok, Kiskunmajsán a gyógy-, termál- és fürdőturizmus, míg Soltvadkert és Kecel térségében a gyümölcs- és szőlőtermesztés, valamint borkultúra fejlesztése hordoz rejtett tartalékokat.

Kulcsfontosságú lehet ezen fejlődési típusnál az innovációk és a külföldi tőke viszonylag diffúz mozgása, amely megfelelő közlekedési és kommunikációs összeköttetések révén – a helyi társadalom, a vállalkozások gazdasági szerkezetváltó, adaptív képességétől függően – a kisebb városokba is eljuttathatja a megújulás lehetőségét. Rendkívül fontos elem ezen alternatíva esetén a városok és vidékeik – Bács-Kiskun megye településhálózati szerkezetéből egyébként következő – új típusú, szerves, együttes fejlesztési elvének követése, a hagyományos kapcsolatokból is táplálkozó településközi integráció fokozása.

A harmadik forgatókönyv egy teljesen dekoncentrált fejlesztéssel számol. Ennek esélyei a megyében ugyan egy-két (pl. bizonyos intézmény-ellátottsági, vagy infrastrukturális) mutató esetében megvannak, de esetleges megvalósulási esélyei sokkal inkább függenek régió, sőt országon kívüli tényezőktől, minthogy reális alternatívaként figyelembe lehetne venni.

Bács-Kiskun megye településhálózatának fejlesztésében;

- Kiemelt szerepet kell tehát kapnia legalább a második forgatókönyv integrált és együttműködő városfejlődési modelljének, kiemelkedő szerepet tulajdonítva a kb. 7-8 erre alkalmas nagy-, közepes és fejlett kisváros térbeli kisugárzó hatásának.

- A vidék-, falu- és tanyafejlesztésben különösen fontos szerepet kell kapnia a sokoldalú és fenntartható tanyafejlesztésnek, mely laza településformaként szinte az egész régiót behálózza.
- Kiemelt szerepet kell kapnia a területi-települési szolidaritásnak, a szervesen együtt élő településcsoportok tudatos, terv- és programszerű támogatásának, a történelmi okok miatt is igen eltérő jellegű táji-kistérségek alulról építkező településhálózati fejlesztésének.
- Nagyobb szerepet kell vállalniuk a helyi társadalomnak és a régiós-, megyei- és önkormányzati döntéshozóknak a vidéki térségek fejlesztésében. Ennek érdekében jelentős előkészítő-javaslattevő, pályázati- és lobbytevékenységet kell mutatniuk mind kormányzati, mind Uniós szinten.
- Végül a településhálózat egészének közös fejlesztési kulcsproblémájának tűnik a településeket, kistérségeket és a régió egészén belül a megyéket – tehát a különböző fejlesztési szinteket – összekötő közlekedési, kommunikációs, informatikai és jól együttműködni képes területfejlesztési-tervezési intézményi hálózatainak gyors kiépítése, az utóbbiak regionális együttműködési rendszerének megteremtésével.

3. Bács-Kiskun megye kistérségei változó Dél-alföldi helyzetének megítélése rangszámítás segítségével

Ahhoz, hogy a megye településeinek és kistérségeinek „változó” helyzetét megítélhessük a Dél-Alföldön jó módszernek tűnt a területi-földrajzi kutatásokban szinte klasszikusnak tekinthető rangszámítás elvégzése, illetve az időbeli változások elemzésére az ún. rangkoefficiens kiszámítása.

Ennek a módszernek lényege a következő: A régió valamennyi települését demográfiai, foglalkoztatási, munkanélküliségi, gazdasági, infrastrukturális és társadalmi adatok, illetve számított mutatók szerint is mindkét vizsgált évben (1997, 2001) rangsorba állítottuk. Majd az így kapott települési helyezési számokat kistérségenként összegeztük. E módon minden Dél-alföldi kistérség mindkét évben kapott egy-egy rangszámot, ami kifejezi, hogy az adott mutató tekintetében az adott térség települései együttesen hol, azaz hányadik rangsorhelyen állnak a Dél - Alföldön.

Ha a területfejlesztési törvény életbe lépése óta eltelt öt év regionális „helyezési” változásait „együttesen”, a települések által formált kistérségek szintjén akarjuk értékelni, akkor a két számított év összesített települési-térségi helyezési számait el kell osztani egymással.

Ekkor, ha egy térség települései együttesen és az adott mutató tekintetében lényegesen javítottak pozícióikon, akkor több tizeddel 1,0 feletti, ha alig javítottak akkor 1-hez közeli értéket kapnak. Ha több település javított, több pedig rontott pozícióján, akkor szintén 1-hez közeli értéket kapunk.

Ha egy térségben több település Dél-alföldre számított rangsorértéke romlott, akkor 1 alatti értékeket kapunk. Ha kissé romlott, akkor 1-hez közelit, ha jobban, akkor 0,5-höz közelítőt.

A Dél-Alföldön, a legújabb kistérségi besorolás szerint 25 kistérség található. Bács-Kiskunban 10, Békésben 8, Csongrádban 7. Ezekben 2004-ben összesen 254 település található. A rangsoroláshoz azonban – a szétválásokkal újonnan létrejött települések idősoros adatainak hiányosságai miatt csak – 251 település 26 adatát vizsgálatuk meg, illetve számítottuk azok alapján a rangsorértékeket.

Összességében egyértelműen megállapítható, hogy Bács-Kiskun megye településeinek és kistérségeinek pozíciói – Dél-alföldi összevetésben – egyáltalán nem romlottak.

A demográfiai mutatók (népsűrűség, öregedés, vándorlás, stb.) tekintetében a vizsgált időszakban kilenc kedvezően pozíciót váltó kistérségből 6 található Bács-Kiskunban. S jelentős rangvesztést is csak a Bajai térség mutat fel, ahol a kedvezőtlen demográfiai folyamatok már évtizedek óta tartanak. Kunszentmiklós térségének kimagaslóan kedvező demográfiai rangkoefficiens értéke (1,523) azzal is magyarázható, hogy a térség egyre inkább Budapest külső agglomerációs zónájához kerül, nő a bevándorlás, s kedvező a korstruktúra is. (Hasonlóan magas értéket csak Szeged kistérségében találunk, ahol szintén a budapestihez hasonló szuburbanizációs jelenségek miatt kedvezőek a demográfiai változások.)

A foglalkozási szerkezetváltásnál – a magas mezőgazdasági foglalkoztatást kedvezőtlennek tekintve – vizsgált megyénk szintén érdemi pozíciójavulást mutat. Nemcsak a gazdasági aktivitás nőtt, de lényegesen erősödött a szolgáltató-tercier ágazatok pozíciója és súlya is Bács-Kiskun megyében. A 11 kedvező módon rangsort váltó összes kistérségből 6 található Bács-Kiskunban. E téren éppen Kecskemét és Baja térségei emelkednek ki, s nemcsak a megyén belül. Kecskemét értéke (1,452) például az egész Dél-Alföld régióban a legmagasabb. Fontos, hogy a város gazdasági dinamikája kihat a térségére is, hiszen a környező települések együttes pozíciójavulása eredményezte ezt a magas értéket. A legrosszabb értékkel a megyében a gazdaságilag stagnáló Jánoshalmi térség rendelkezik.

A munkanélküliséget és a tartós munkanélküliséget tekintve szintén összességében kedvezően változtak a megye térségeinek pozíciói. A 14 javuló rangsorhelyzetű térségből 8 található Bács-Kiskunban, úgy hogy csak a Kalocsai és a Majsai térség nem érte el a 1,0 értéket.

A gazdasági mutatók terén, tekintettel arra is, hogy az alkalmazott módszer a „viszonylagosságot” is mutatja, csak a megye északi térségeinek (Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kunszentmiklós) értékei emelkednek ki. Ez a fontos, de a korábbiakhoz képest csekélyebb mértékű pozíciójavulás, összevetve az eddigiekkel, arra is rámutat, hogy vizsgálatba vont szférák, ágazatok „nem együtt mozognak”. Gyengülhet úgy a demográfiai pozíció, hogy javul a foglalkoztatottság és a munkanélküliség. A gazdaság azonban meghatározóan fontos lehet, mint az ábra is mutatja.

Az infrastrukturális mutatók alapján 13 térség javított a összesen a Dél-Alföldön belüli pozícióján. Ebből 6 található a megyében. A mérsékelt differenciálódást, – azaz 1,0-hez igen közeli, – értéket mutató rangszámok arra is rávilágítanak, hogy a települések és a kistérségek infrastrukturális ellátottságában jól kimutatható kiegyenlítődés következett be a vizsgált öt évben. Sajnos ez a legkevesebbszer járt együtt azzal, hogy magával húzta volna a gazdaság fejlődését is. Az összefüggések korántsem ilyen egyértelműek.

Az egyéb-dinamikus mutatók esetében (iskolai végzettség, lakásépítés dinamikája stb.) egyértelmű Kecskemét és Szeged térségének jelentős kiemelkedése, bár a még 1,0 feletti értékű térségek tekintetében Bács-Kiskun még további négy térséggel sorakozik fel, s a legrosszabb kategóriába nem került a megyéből egyetlen térség sem, szemben a másik két megyével.

Ha minden vizsgálat tényező rangsorát összegezzük, akkor 11 1,0 feletti térség adódik, aminek több, mint a fele, azaz 7 térség Bács-Kiskun megyében van. Ez alapján egyértelműen rögzíthető, hogy Bács – Kiskun megye települései egyértelműen javították fejlettségi pozícióikat a Dél-Alföld régióban. Nincs egyetlen olyan térség sem, amelyik a vizsgálatba vont 6 tényező közül legalább egyben ne javult volna, s összességében is 7 térség településeinek összesített regionális rangsorában mutatható ki kedvező, előremutató rangsorváltozás.

Ha az adatok „mögé nézünk”, s az összesített rangsor egyedi értékeit településsorosan is megvizsgáljuk, akkor a következőket tapasztaljuk.

A bajai kistérségben a központi város Baja, jól tartotta pozícióit, (6.,7.), de sokkal kisebb hatása volt környezete településeire, mint az elvárható lenne. Mindössze négy falu Vaskút, Érsekhalma, Érsekcsanád, és Felsőszentiván javított csak a pozícióján.

Érdekes a bácsalmási térség esete. A központi kisváros most a 61. helyen áll a dél-alföldi rangsorban, ugyanakkor több falu, bár a rangsor végén van – kb. a 150 –és a 250 hely között, összességében javítottak szerény pozícióikon (vagy talán kevésbé romlott a helyzetük, mint pl. a Békés megyei perifériáék.)

Jánoshalma térsége eleve kevesebb településből áll, így a módszer némileg torzít az esetében. A központi kisváros csaknem 20-at javított pozícióján (ma 87. a Dél-Alföldön). Ugyanakkor Borota és Kéleshalom is kedvezőbb rangsorhelyen van, így az egész térség némileg – összesen 15 rangsorponttal – javíthatott a pozícióján.

A kalocsai – mondhatni aprófalvas jellegű – kistérségben a város 8.-ról a 6. helyre került a dél-alföldi összevetésben. Emellett további hét település javított, a többi rontott pozícióján. Ezért azt lehet mondani, hogy egész térség inkább stagnál. Kiemelkedően kedvező még Hajós értéke, amelyik a 250 településes régiós rangsor 19. helyére jött fel. A 24. pozíció javulása kiemelkedő.

A kiskőrösi térség összesített, mintegy 230 pontos javulása abból adódik, hogy csaknem minden település pozíciója emelkedett, gyakran igen jelentős mértékben: Bócsa 174-ről 125-re, Tabdi 138-ról 91-re stb. A kiskőrösi kistérség „emelkedő stabilitása” kétségtelenül figyelemre méltó.

Hasonló változások regisztrálhatók a Kiskunhalasi térségben is. A város ugyan nem emelkedett a rangsorban, de környezete kisebb falvainak felzárkózása egyértelmű.

A majsai térség 1,0 feletti értéke lényegében stagnálást jelez. Kiskunmajsza javított ugyan pozícióján (93-ról 73-ra), de a kisebb falvai nem vagy alig változtak.

Szembeötlő viszont Kiskunfélegyháza térségnek dinamizálódása, amely értékében hasonló a kiskőrösihez. Félegyháza 16-ról 12-re javult helyezése mellett Bugac, Kunszállás, Tiszaalpár stb. javított pozícióján.

Kecskemét városias térsége az Dél-Alföld legdinamikusabb kistérsége. Mind a négy kisvárosa, s szinte minden települése javított pozícióján. Így megállapítható, hogy Kecskemét kisugárzása igen erős, sőt azt csak tovább erősítik a kisvárosi alközpontjai. Csak Fülöpháza esett vissza számottevően, de pl. Szentkirály a 202. helyről a 120-ra jött fel, ami kétségtelenül nagy teljesítmény. (Ne feledjük 26 mutató együttes hatásáról van szó, azaz e faluban szinte minden kedvezően változott.) Hasonlóan javultak a város belső vonzástérjének települései is (Városföld, Helvécia, Ballószög.), népességük fiatalos, magas a lakásépítés üteme, alacsony a munkanélküliség egyaránt.

Ennél ellentmondásosabb a kunszentmiklósi térség esete, ahol nincsenek ilyen nagy előremozdulások, de minden település, még Újsolt is javított pozícióján (a 247-ről, a 246-ra). A területi-települési rangsorkép az egész megyében egyfajta kiegyenlítettebb fejlődést mutat, s különösen igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy az egész vizsgálat egyszerre hasonlította össze a Dél-Alföld valamennyi települését. Természetesen a kapott rangsorok és pozícióértékek a kapott abszolút számokkal nem misztifikálhatók, csak egyfajta helyzeti változást, összehasonlíthatóságot jeleznek a vizsgálatba vont tényezők alapján. Nem a fejlettséget magát mutatják, mint inkább az adott településben vagy térségben bekövetkezett változások trendjét, tendenciáját. Vagyis az egymás mellett elhelyezkedő települések rangsora

kevésbé vethető össze, mint inkább az a rangsorváltozás, amit a település maga Dél-alföldi összehasonlításban „befutott”.

S e tekintetben Bács-Kiskun megye településeinek és térségeinek a pozíciói egyáltalán nem romlottak az elmúlt fél évtizedben, sőt a másik két megyéhez képest egyértelműen kedvezőbb kép rajzolható róluk.

Mindez persze nem változtat azon a szomorú tényen, hogy a Dél-Alföld egészének igenis romlott a helyzete a vizsgált időszakban. Bizton csak annyi jelenthető ki, hogy e kedvezőtlen folyamatok következményei Bács-Kiskunban kevésbé voltak súlyosak, sőt a további felzárkózáshoz és fejlődéshez jobb helyzeti adottságok regisztrálhatók, mint a másik két megyében.

4. Összegzés

Bács-Kiskun megye településeinek és kistérségeinek az elmúlt öt évben alapvetően nem romlottak, sőt inkább javultak a pozíciói a Dél-Alföld régióban.

Nem volt egyetlen olyan vizsgálatba vont tényező sem, amelyek közül valamelyikben ne lenne – Dél-alföldi léptékben és összevetésben – s valaminő téren kedvező vagy igen kedvező változás Bács-Kiskunban.

A megye ÉK-i – Kecskemét-Kiskunfélegyháza „tengelye” csaknem minden tekintetben a Dél-Alföld legdinamikusabban felzárkózó, fejlődő területe.

Kunszentmiklós térsége egyre inkább a Központi régió külső zónájának erőteréhez kapcsolódik, és zárkózik fel.

Kiskőrös és Kiskunhalas térsége egyre több tekintetben és stabilabban kapcsolódik a fejlettebb zónához.

Kalocsa és Baja térségének változásai ellentmondásosabbak.

Bácsalmás és Jánoshalma kistérségeiben – részben méreteikből, részben helyzetükből, földrajzi fekvésükből adódóan is – tapasztalhatók a legkedvezőtlenebb változások.

A megye korábban is karakteres, és szinte évszázadokon át érvényes „három osztatúsága” – Kiskunság, Duna mente, Észak- Bácska – ma is fellehető, s lehetséges, hogy a megye közeljövőjét ezekre a sajátos történelmi, gazdasági, társadalmi és települési területekre kellene – nagyobb léptékű regionális, sőt európai programokkal is harmonizálva – koncentrálni.